

Keresztes Csaba¹

Alapjogvédelem a születés előtt²

Absztrakt

A születés előtti létről minden kor, minden társadalma gondolkodott valahogy, amit szabályrendszerében le is képezett. Ma is így van ez, azonban a ma emberének tudása az utóbbi néhány évtized orvostudományi, biológiai fejlődésének következtében összehasonlíthatatlanul komplexebb, mint az azt megelőző korokban volt. Az embrió bonyolult, olykor problematikus jogi helyzetének nemzetközi és korszakokon átívelő áttekintését követően a hatályos magyar szabályozás kialakításán át, az orvostudomány révén életre hívott új joghelyzetek révén érdemes átgondolni, hogy a jogtudomány, ma képes-e, ha igen, mennyiben képes lekövetni, tehát értelmezni és kezelni a természettudományok által a XXI. században rajzolt összképet.

Kulcsszavak: embrió, magzat, magzati jogok, alapjogok, bioetika

Abstract

Every age, every society, has thought about prenatal existence in some way, and has mapped it out in its system of rules. This is still the case today, but due to the medical and biological advances of the last few decades, man's knowledge today is incomparably more complex than in previous ages. Following an international and cross-generational review of the complex and sometimes problematic legal situation of the embryo, through the development of the current Hungarian legislation and the new legal situations brought into being by medical science, it is worth considering whether and to what extent legal science is able to follow, and thus interpret and deal with, the overall picture drawn by the natural sciences in the 21st century.

Keywords: embryo, foetus, foetal rights, fundamental rights, bioethics

¹ A Győri Szakképzési Centrum jogi tanácsadója, jogi szakokleveles köznevelési tanácsadó, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar alapjogvédelmi szakjogász hallgatója, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola doktorandusza, keresztescs@gmail.com

² DOI: 10.59558/jesz.2023.4.55

I. A téma mint jogi probléma

Az alábbiakban, részben alapjogi, tételes jogi, részben jogbölcseleti, etikai, biológiai vizsgálódások keretében választ keresek egy kérdésre, amely kulcskérdés a jog funkcionális működésére vonatkozóan: *A jog vajon betölti-e szerepét e speciális élethelyzettel összefüggésben?* Jelen témám, lényegében a magzat jogállása, mely sok szempontból igen izgalmas, ugyanakkor a jog számára „nehezen kezelhető” terület. A *magzatjog*, a magzat létének speciális volta okán, a megszületett ember jogától eltérő megközelítést igényel. Ez igaz minden esetben, bármilyen aspektusból vizsgáljuk is a kérdést.

Polgári jogi megközelítés esetén a függő jogi helyzetet az elveszületés bizonytalansága okozza. Az emberi jogi (alapjogi, alkotmányjogi) megközelítés esetén pedig a jogi „bizonytalanságot” egyrészt az anyával való fizikai, illetve biológiai egység, ennek következtében pedig a kettejük jogainak ütközése, másrészt pedig a testen kívüli megtermékenyítés esetén a megtermékenyített és be-, vagy be nem ültetett embriók feletti rendelkezési jog, ezen embriók élethez való jogának mibenléte, valamint az embriókon végzett kutatások jogszerűsége okozza. A büntetőjogi szemlélet pedig értelemszerűen ez utóbbiak folyamányaként értelmezhető.

Különböző országok egészen különböző módon szabályozzák az állapotos nő és a megfogant embrió, illetve magzat jogi helyzetét. Hogy miért, az nem kérdés: speciális élethelyzetről van szó, ahol csak relatíve jó megoldás létezik. Hiszen a jelentős jogkiterjesztés a testen belül fejlődő életre, a meglévő jogok szűkítését eredményezi az anyára nézve, ugyanakkor a jogkiterjesztés indokai éppoly megalapozottak, mint az ellenérvei. Anya és leendő gyermeke jogainak ütközőpontját kell olyannyira megfelelően meghatározni, hogy az a társadalom jelentős részének meglegedésére váljék. Hol rögzítsük e pontot, és ha már rögzítettük, mikor mozdíthatjuk azt el? Mikor választhatunk kettejük jogai (vagy élete) között? Ezen túl pedig, ami még súlyosabb kérdés lehet: ha már választottunk, jól választottunk-e, vagy volt-e jogunk választani? Nem kisebb kérdés ez, mint emberi sorsok kérdése. A jogi szabályozás csupán egy keret, mely nélkülözi az ezen belüli, való élet nüansznyi árnyalatoktól hemzsegő sokszínűségét. Ezen sokszínűség adta különbözőségeik miatt, az egyedi esetek által a jogalkalmazó – a jogalkotó által biztosított kereten belül – „továbbalkotja” a jogot, melyek még jobban körülrajzolják a különböző jogosultságok tényleges határait.

A testen kívüli megtermékenyítés kapcsán pedig, az előbbiekhöz képest részben hasonló, részben teljesen különböző problémák vetődnek fel. A megtermékenyített embriók feletti rendelkezési jog korlátai mindenképpen alapkérdést képeznek. Ez esetben, melyek a rendelkezési jog lehetséges megjelenési formái, és ezek a formák milyen korlátokkal bírnak?

A témát – szinte – a paradoxon jellege teszi izgalmassá. Az, hogy mindez túlmutat a jog határain, és nemcsak hogy más tudományok is értelmezik és kutatják az emberi lét e sajátos állapotát, hanem a tudományokat nem művelő ember is gondolkodik e kérdéstről valahogy. E helyzetben pedig a jogtudomány feladata az, hogy kimunkáljon egy olyan rendezőelvet, amely képes e sok szempontból megközelített és sokféle elvi alapon nyugvó szemléletet szintetizálni. Minden jogrendszer erre törekszik, mégis szakadékok tátognak egyes országok szabályai között. Újra és újra fellobbannak viták e témában, a Föld bármely pontján, bármely országban, társadalmának, jogrendszerének fejlettségétől függetlenül. Világos tehát, hogy e témát nem haladta meg az emberiség történelme, s talán a „paradoxon-jelleg” miatt soha nem is fogja. Aktualitása tehát nem kérdés. A kérdés az, létezik-e, illetve kialakulóban van-e egységes rendezőelv, mely jogállami keretek közt „minimum-elvként” érvényesülhet majd?

II. A téma áttekintése

II.1. Térbeli és időbeli határokön átívelő áttekintés

Az emberiség több évezredek történelme során, a tudományos ismeretek bővülése hatással volt az emberek gondolkodására, adott helyzetekhez való viszonyulásukra, ezáltal a társadalom működésére és végső soron a társadalom működését szervező, irányító jogrendszerre. E törvényszerűséget könnyű belátni, ha például a mai életünket mindenképp befolyásoló, belsőégésű robbanómotorok megjelenését követően végbemenő motorizációra gondolunk. Az autók elterjedésével szükségszerűvé vált a közlekedési szabályok kialakítása, majd a különböző országok szabályainak egységesítése. Hasonló volt a helyzet a műszaki életben, a különböző szabványok kialakításával is. De amikor az ember megvalósította a létezése óta áhított vágyát, a repülést, majd később a világűrt is meghódította, vagy ásványkincseket, vagy éppenséggel az atomenergiát kezdte hasznosítani, ezzel olyan élethelyzetek lehetőségét teremtette meg, amelyek újabb és újabb szabályozást igényeltek. Korábban ismeretlen jogalanyok közti jogviszonyok, felelősségi viszonyok jöttek létre. A jogalkotók nemzeti és nemzetközi szinten is olyan szabályokat alkottak, melyek évszázadokkal korábban értelmezhetetlenek lettek volna. Így jött létre például a KRESZ, a szabványosítás, vagy éppenséggel a fokozott veszéllyel járó tevékenység miatti felelősség.

Hasonló, bár teljes egészében az említett példákhoz nem megfelelően jövi jogi helyzetről beszélünk, amikor a már megfogant, de még meg nem született élettel összefüggésben vizsgáljuk a jog- és felelősségi viszonyokat. Csupán hasonló, mert bár az évezredekkel korábbi ember nem tudta, hogy milyen biológiai folyamatok mennek végbe a nő testében, de azt tudta, hogy a terhességet gyermekszületés követi majd, ezzel szemben az atomenergiáról viszont fogalma sem lehetett. Tehát, értelemszerűen a megszületendő gyermek várása során előállt élethelyzetek – a többi említett példával ellentétben – minden korban és kultúrában megkívántak valamiféle szabályozást. Ezek vagyoni jogi, jellemzően öröklési jogi viszonyokat voltak hivatottak rendezni.

Rómában a *személyiség* az élveszületéssel kezdődött. A méhmagzat tehát nem volt személy, csupán az anyatest része (*portio mulieris*), viszont ha az érdekeiről volt szó, úgy kellett tekinteni, mintha már megszületett ember, azaz *személy* volna. Elismerték az elhalt apja utáni öröklési jogát, viszont e jogokat az élveszületésig függőben tartották. Ha halva született, úgy tekintették, mintha meg sem fogant volna. A fogamzás idejének megállapítására pedig egy megdönthető vélelmet (*praesumptio iuris et de iure*) hoztak létre, így tehát azt a születés után állapították meg oly módon, hogy attól visszafelé számított 182. és 300. nap közé tették.³

A keresztény, ezen belül a római katolikus egyház az ötödik parancsolatot kiterjeszti a méhmagzatra, akik közül „[...] nagyon sok gyermek nem látja meg élve a napvilágot, mert szülei megölik, mielőtt a világra jöhetett volna. Százazrek és százazrek pusztulnak el így, többen, mint a világháborúban, és újabban csak szaporodik az ártatlan áldozatok száma. Úgy hívják ezt, hogy »a terhesség megszakítása«. Az anya elmegy az orvoshoz, és az orvos kioperálja belőle eleven magzatát, mintha csak egy ártalmas daganat volna. Vajon mit vétett az ártatlan teremtés, hogy a szülők oly gyűlölettel vannak ellene és életére törnek? Miért kell neki keresztetlennül meghalnia és Isten látásától – önhibáján kívül – örökre megfosztania? Nagy bűn ez, Kedves Hívek, igen nagy bűn! És ne mondja senki, hogy a törvény megengedi, mert Isten törvénye nem engedi! És Isten egykoron nem emberi törvény szerint fog megítélni titeket, hanem a saját örök törvénye szerint, mely így szól: »ne ölj!« Természetellenes bűn is a magzat megölése, mert Isten az ember természetébe oltotta a szülői szeretetet, és most maga a szülő fordul magzata élete ellen. És ne mondja senki, hogy a gyermek anyja méhében nem eleven: mert bizony élő lény az, akinek lelke van, és aki növekszik, fejlődik, sőt sokszor megmozdul

³ Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog, Copyright Diligens Bt, Szeged, 2001, 121-122. o.

az anyai szív alatt, mint ahogyan Keresztelő Szent János repesett anyja, Szent Erzsébet méhében, amikor a Boldogságos Szűz köszöntését meghallgatta.”⁴ Nem kérdés tehát, hogy az egyházjog nevesíti a magzatelhajtás tényállását, melyre „[...] az 1398. kánon *önmagától beálló kiközösítést rendel.*”⁵

Az emberiség, a jogegyenlőség megszületéséig, történelme során nagy és rögzös utat tett meg. Az ókor filozófusai, a keresztény gondolkodók, a középkor egyházi uralmának viszontagságain keresztül, a felvilágosodás mozgalmain át, a későbbi szocialista eszmék térnyerésén keresztül mind alakították, formálták azt a közgondolkodást, amelynek a jelenlegi állomása, az emberi jogokat nem csak deklaráció, hanem érvényre juttató alkotmányok és jogrendszerek Európában és Észak-Amerikában.⁶ Így tehát „[...] minden ember [...] jogalany, vagyis jogi értelemben véve »személy«. Ezzel egy hosszú [...] történelmi folyamat céljai nyertek egyetemes elismerést: minden ember nemcsak »természetes állapotát«, hanem jogállását tekintve is egyenlő lett. A minden embert megillető jogképesség kizárja a rabszolgaságot, [...] kizárja a jogképesség különböző terjedelmén alapuló (pl. rendi) különbségeket is. [...] Természetes egyetértés volt arra nézve, hogy mindenki ember, aki embernek született.”⁷ Jogkiterjesztő eszmék, mozgalmak ma is léteznek. Csak míg a 19. század magyar nemzeti liberálisai azt a célt tűzték ki, hogy az addig jogtalan néptömegeket beemeljék a nemzetbe, az alkotmányosság sáncai mögé⁸, addig most „[a] kérdés az, hogy az ember jogi státusza kövesse-e a természet- és szellemtudományok, valamint a közvélemény emberfogalmainak [...] változását, kiterjedjen-e az ember jogi fogalma is a születés előttre, egészen a fogantatásig. A jogalanyiság ilyen kiterjesztésének jellege és hordereje csak a rabszolgaság eltörléséhez hasonlítható, de annál is jelentősebb lenne. Ezzel az ember jogalanyisága elérné elvileg lehetséges végső határát és teljességét; az ember különböző fogalmai ismét egybeesnének.”⁹

Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleményében rávilágít, hogy a „[...] problematikus természettudományos dilemma mára már egyértelműen eldőlt. Tudjuk, hogy az ember a női és férfi ivarsejtek egyesülésétől kezdve *genetikailag befejeződött egyén*, emberi individuum. A magzatfejlődésben az ontogenezis nem ismétli meg a filogenezist, a magzat minden kétséget kizáróan a »human species«-hez tartozik. Az emberfejlődés a fogantatástól kezdve kontinuum, az *nem tagolódik szubhumán és humán fázisokra.*”¹⁰

Zlinszky János alkotmánybíró párhuzamos véleményében szintén hangsúlyozza, hogy „[...] [a] tudomány mai többségi álláspontja szerint az ember fogantatásától, a női és férfi ivarsejtek egyesülésétől kezdve *genetikailag befejeződött egyén*. Ettől kezdve emberi lény fejlődik. A genetikusan, természettudományosan meghatározott »emberismérv« az életnek nevezett egységes megbonthatatlan biológiai folyamat integráns részeként éppúgy magába foglalja a születés előtti magzati létet, mint ahogy a születéstől a halálig ívelő létezés teljes szakaszát. Biológiailag tehát a magzat a tudomány mai álláspontja szerint ember, genetikailag befejeződött egyed, az élő magzat élete természettudományos szemmel emberi élet.”¹¹

A kérdés az, hogy a tudományos ismeretek bővülésének (vagy másnak) következménye

⁴ A Magyar Püspöki Kar körlevele az abortusz ellen (részlet), Budapest, 1956. szeptember 12.

<https://katolikus.hu/dokumentumtar/a-magyar-puspoki-kar-korlevele-az-abortusz-ellen>

⁵ Lásd: Erdő Péter: Egyházjog, harmadik, átdolgozott kiadás elektronikus változata, 2003. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, 97. §, 1. Magzatelhajtás, 598-600. o, <http://www.ppek.hu/k475.htm>

⁶ Lásd az emberi jogok kialakulásáról, fejlődéséről: Halász Iván: Az emberi jogok civilizációs meghatározottsága. In szerk. Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme. Ludovika kiadó, Budapest, 2021, 19-39. o.

⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

⁸ Lásd: Halász Iván: i.m. 23. o.

⁹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

¹⁰ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

¹¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

legyen-e az említett jogkiterjesztés a fogantatás és a születés közti időszakra? Az emberi jogok eszméjének megszületése, majd azok érvényre jutása mennyiben eredményezi, illetve eredményezze az emberi lét kiterjesztését a születés előtti időszakra? Továbbá az, hogy mikortól beszélhetünk – az alkotmánybírók által is említett – „genetikailag befejeződött egyénről”?

A kérdés vizsgálata több jogterületet érint. A polgári jog a jogképesség kezdetét a fogamzáshoz köti, feltéve, ha a magzati létet élveszületés követi. A fogamzás időpontját pedig egy megdönthető vélelemmel, a születéstől visszafelé számított háromszázadik napra teszi, melybe a születés napját is beleszámítja.¹² Ez – lényegileg, kisebb eltéréssel – megfelel a magzathoz való római magánjogi viszonyoknak. Azonban időről időre, a magzat jogi helyzetét feszegető jogászok, teológusok, vagy más tudomány képviselői, vagy laikusok, hívők, egyszerű állampolgárok, vagy bárki, nem a magánjogi státusszal „birkóznak”, hisz ez egy megpróbáltatásokkal teli évezredek kiállt jogi konstrukció. Sokkal inkább az emberi jogi (alapjogi, illetve alkotmányjogi) és az ennek folyamányaként létrejövő büntetőjogi vetület az, ami egy olyan téma az emberi léten belül, amely messze túlmutat a jog tudományán. A *lét* és a *nemlét* az embert létezése óta foglalkoztatja. Megihlet gondolkodókat, filozófusokat, jogászokat, papokat, lelkészeket, szellemtudományok épülnek a létezés mibenlétének megragadására. Vallások magyarázzák az emberi élet határait és adnak válaszokat az emberi ésszel fel nem fogható és szemmel nem látható, emberi élet határain túli *létre*. A kérdés teret hódított a természettudományokban is. A biológia, az orvostudomány fejlődésével, a technika fejlődése révén az ismeretek robbanásszerű bővülésével napról napra újabb lehetőségek nyílnak a lét határainak keresésére, a szemmel nem látható, nem érzékelhető élet megismerésére, tulajdonságainak feltárására, bemutatására, az eddig nem létezőnek hitt megmutatására, hétköznapjaink részévé téve mindazt, amit az ember nem is olyan régen még homályba burkolózó ismeretlennek hitt. Végül pedig ne feledkezzünk meg arról az emberről sem, aki nem tudományok művelője, csupán megéli a kor társadalmában a hétköznapokat. Lehet, hogy vallásos, lehet, hogy nem. Lehet, hogy olvas, tájékozódik, lehet, hogy nem. De mindegy is, hisz csak az számít, hogy megéli a ma valóságát és az emberi lét valóságához hozzátartozik a *kezdet* és a *vég* és bárkiről is legyen szó e földön, az tudni akarja, hogy hol van az. Nem feltétlenül mindenkinek ugyanott: egy római katolikus hívő keresztény ember, egy ateista orvos, egy buddhista jogász, vagy egy kételkedő filozófus valószínűleg négyféle választ adna ugyanarra a kérdésre. Csupán egy dologban lehetünk biztosak, mégpedig abban, hogy a kérdés senki számára nem érdektelen. Mindenki gondolkodik erről a kérdéstről hite, meggyőződése, lelkiismerete, tudományos tájékozottsága szerint. Sosem volt és sosem lesz ebben mindenki számára megnyugtató válasz. Van azonban egy tudomány, ami működteti és irányítja a társadalmat, amelynek feladata válaszokat, megoldásokat adni bizonyos élethelyzetekre, hisz ezért hozták létre: a jogtudomány az, amelynek ki kell munkálnia egy olyan megoldást, amely átmenetileg, viszonylag megnyugtatóan rendezni képes egy megoldhatatlan jogkérdést.

Ha ugyanis a jogrendszer egy mindenkori társadalmi viszonyokhoz igazodó, azokat rendezni hivatott rendszerként fogjuk fel, amelynek alapja a közmegegyezés, akkor jelen esetben egy orvostudományi, filozófiai, vallási, etikai vetületekkel rendelkező kérdést kellene jogszabályi formába önteni úgy, hogy mindeközben egyértelmű, hogy az említett tudományok más megközelítésből, más válaszokat adnak ugyanarra a problémára, a fentebb említett emberek pedig, hitüknek, meggyőződésüknek, tudományos ismereteiknek, szubjektív erkölcsi korlátaiknak, lelkiismeretüknek megfelelően különbözőképp viszonyulnak az ember – ehelyütt taglalt – örök problémájához. Így tehát a jogrendszer, a kialakított szabályokkal csupán egy helyzetet, de nem megoldást teremt. Nem meglepő ez, hisz a jognak az a feladata, hogy a társadalmi viszonyokat *rendezze*. Ha a jog egy jogviszonyt „rendez”, attól a jog nem fog választ adni sem a kételkedő filozófusnak, sem a katolikus hívőnek, sem a buddhistának, sem az

¹² Lásd: 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 2:2. § [A jogképesség kezdete].

ateistának, hisz a jog ezzel nem válik a tudományok tudományává, csupán – jól, vagy rosszul – elvégzi a feladatát. *Így aztán, a magzat létének kérdése, minden, modern jogrendszerrel rendelkező ország jogászait, jogalkotóit komoly feladat elé állította.* A kialakított szabályozások azonban korántsem véglegesek és megnyugtatóak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyes országok szabályozásában jelentős különbségek is megfigyelhetők. Ami még ennél is jobban rámutat a téma kényes mivoltára az az, hogy például az erősen katolikus Lengyelországban az abortuszszabályok szigorítása jelentős társadalmi feszültséget eredményezett, különösen, amikor egy-egy rosszul értelmezett helyzetből és félreértelmezett jogszabályból eredően terhes anyák haltak meg az el nem végzett abortusz okán. De az Amerikai Egyesült Államokban például, az elnökválasztás időszakában, az abortusz rendszeresen kampánytéma¹³, egyébként meg jelenleg kampánytól függetlenül is ismét fellángolt az ezzel kapcsolatos közbeszéd, illetve társadalmi vita. Ennek oka, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság érvénytelenítette a *Roe kontra Wade*¹⁴ döntést, amely szerint alkotmányellenesnek számított az abortuszjog korlátozása. E döntés érvénytelenítésével egy új helyzet állt elő, mégpedig az, hogy most már a tagállamok joga és felelőssége a kérdés rendezése. Így aztán teljesen különböző szabályozások lehetségesek, a liberalizált megoldástól, a teljes abortusztilalomig minden fellelhető. Ezekon kívül, persze van példa az ellenkezőjére is. A jelentős mértékben keresztény lakosságú nyugat-afrikai Libéria, ahol az abortusz bűncselekménynek számított és csak nagyon szűk körben volt lehetőség a terhesség legális megszakítására, most – egyes szomszédos országaival ellentétben – lépéseket tett az abortusz liberalizálása irányába.¹⁵ Látható tehát, hogy egy olyan kérdéstről van szó, amelynél még halvány tendenciák megállapításával is nagy fába vágánk a fejszénket, nem hogy a Föld országaiiban megfigyelhető egységes trendről beszéljünk.

Az Európa Tanács országaira szűkítve a kört, tegyünk némi említést a strasbourgi esetjog jelen témát érintő megállapításairól. Ez esetben az Emberi Jogok Európai Egyezményének¹⁶ a 2. az *élethez*¹⁷ és a 8. a *magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogról*¹⁸ szóló cikkei a relevánsak. Csupán a teljesség kedvéért érdemel említést, hogy a halálbüntetés eltörléséről utóbb született a hatodik és a tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv.¹⁹

¹³ Lásd: Balogh-Békesi Nóra – Balogh Zsolt: Az élethez való jog. In Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme. Ludovika kiadó, Budapest, 2021, 111-120. o.

¹⁴ *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973).

¹⁵ Lásd: Ács Gábor: USA: nők milliói veszítik el az abortuszhoz való jogot. 2022. 06. 24. <https://hu.euronews.com/2022/06/24/usa-nok-millioi-veszitik-el-az-abortuszhoz-valo-jogot>

¹⁶ Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

¹⁷ 2. Cikk – Élethez való jog: 1. A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.

2. Az élettől való megfosztást nem lehet e Cikk megsértéseként elkövetettnek tekinteni akkor, ha az a feltétlenül szükségesnél nem nagyobb erőszak alkalmazásából ered:

a) személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme érdekében;

b) törvényes letartóztatás foganatosítása vagy a törvényesen fogva tartott személy szökésének megakadályozása érdekében;

c) zavargás vagy felkelés elfojtása céljából törvényesen tett intézkedés esetén.

¹⁸ 8. Cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog: 1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.

2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.

¹⁹ Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez a halálbüntetés eltörléséről.

1. Cikk: A halálbüntetést el kell törölni. Senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni, sem kivégezni.

2. Cikk: Egy állam törvényhozása rendelkezhet halálbüntetésről háború idején vagy háború közvetlen veszélye

A kérdés az, hogy az élethez való jogról szóló 2. cikk alkalmazható-e a magzati élet védelmére, valamint a 8. cikkel összefüggésben, a terhesség megszakítását szabályozó jogi normák a magánéletbe történő beavatkozást jelentik-e? A strasbourgi állásfoglalás mindkét kérdésben meglehetősen „óvatos”. Az élethez való jog kapcsán a Bizottság egyik felhozott érve az volt, hogy mivel az Egyezményt aláíró államok már korábban – bizonyos keretek között – engedélyezték a terhesség-megszakítást, ezért a 2. cikk esetén a szándékuk nem terjedhetett ki a magzat, élethez való alanyi joggal történő felruházására.²⁰ Ettől függetlenül, a tagországok alkotmánybíróságai teljesen különböző álláspontra jutottak e kérdésben, így aztán az a „megoldás” maradt, hogy a tagországoknak a magzatvédelem kérdésében igen jelentős mozgásterük van.²¹ A 8. cikkel való összefüggésben²² viszont megállapítható, hogy a terhesség, illetve annak megszakításával kapcsolatos kérdések kétségtelenül a magánélet részét képezik. Azonban az államokat – részben a 2. cikk kapcsán meglévő nagy tagállami mozgástér miatt – e vonatkozásban is meglehetősen tág mérlegelési jog illeti meg.²³ *Látható tehát, hogy a magzatvédelem terén, nemzetközi szintéren markáns iránymutatás nem várható.* A nemzeti szintű jogalkotásra hárul tehát a feladat, hogy jogrendszere elveivel, állampolgárai meggyőződésével, a közgondolkodással összhangban, lakossága jelentős többségének melegezésére, sok-sok egymással ütköző érvet és ellenérvet megfontolva, azokból kisebb-nagyobb darabokat, morzsákat hasznosítva olyan normát alkosson, amely abban az adott földrajzi és kulturális térségben átmenetileg megnyugtatóan rendezi, a – talán – soha meg nem oldható jogi paradoxont.

II.2. A hatályos magyar szabályozás kialakulása a rendszerváltás után

Mint láttuk, a polgári jogi viszonyok megnyugtatóan kimunkáltak, és a más államokban megfigyelhető felfogásbéli sokszínűség sem a magánjogi szabályozás miatt okoz sokszor csillapíthatatlan hullámverést. A magzat státuszának alapjogi megközelítése az, ami mindig és mindenhol örök dilemma tárgya. *A kérdés tehát az, hogy a magzat ember-e.* Egyebek közt e kérdést fejt ki az Alkotmánybíróság, öt alkotmánybíró párhuzamos véleményével a – már fentebb idézett – 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint, ennek eldöntése jogalkotói kérdés, tehát „[a] magzat jogalanyiségének kérdése az Alkotmány²⁴ értelmezésével nem dönthető el”²⁵, fogalmazott a testület és rámutatott az alkotmányos szabályozás lehetőségeire. E szerint tehát, „[h]a a törvényhozó úgy határoz, hogy a magzat jogilag ember, tehát olyan jogalany, akit megillet az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor terhességmegszakítás is kizárólag azokban az esetekben végezhető, amelyekre nézve a jog eltűri az emberi életek közötti választást, és ennek megfelelően nem is bünteti az emberi élet kioltását. Ilyen eset például az, ha az anya életének megmentése érdekében válik

idején; a halálbüntetést ez esetben is csak e törvényhozás által megszabott esetekben és előírt rendelkezéseknek megfelelően lehet alkalmazni. Ez az állam köteles az Európa Tanács Főtitkárával jogszabályainak vonatkozó rendelkezéseit közölni.

Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances. Article 1 – Abolition of the death penalty: The death penalty shall be abolished. No one shall be condemned to such penalty or executed.

²⁰ No. 8416/79, Dec. 13. 5. 80, D.R. 19, p. 244.

²¹ Lásd: Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezésről. 2. átdolgozott, bővített kiadás, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2000, 82-83. o.

²² Lásd: Grád: i.m. 298. o.

²³ No. 17004/90, Dec. 19. 5. 92, D.R. 73, p. 155.

²⁴ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

²⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

szükségessé az abortusz.” A másik lehetőség pedig az, hogy „[...] a törvényhozó úgy dönt, hogy a magzat jogilag nem ember, azaz nem jogalany az Alkotmány 56. §-a²⁶ értelmében, és nem illeti meg az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor az Alkotmánnyal összhangban nemcsak lehetséges, de kötelező is a magzati élet védelmére vonatkozó állami kötelezettség mérlegelése az anya önrendelkezési jogával, valamint más alapjogaival szemben.”²⁷ A látszat ellenére itt nem két abszolút szélsőségről van szó, ugyanis ha „[...] a törvényhozó nem ismeri el a magzat jogalanyiságát, a terhességmegszakítás feltételeinek megállapításakor nem hagyhatja teljesen figyelmen kívül a két legfontosabb szembenálló jog egyikét sem: mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát is, és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget is. Nem lenne alkotmányos a teljes abortusztilalom, mert ezzel teljesen figyelmen kívül hagynák az anya önrendelkezési jogát (és egészséghez való jogát). [...] Hasonlóképpen nem lenne alkotmányos, ha a szabályozás kizárólag az anya önrendelkezési jogát nézné. A magzat életének védelme annak megfogásától kezdve állami kötelesség, tehát a terhesség kezdeti szakaszában sem lehet egyedül az önrendelkezési jog irányadó. *Az állam objektív kötelességéből az élet védelmére az következik, hogy az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt.* Különösen szükséges az indokolás azért, mert az abortusz esetében az állam életvédelmi kötelezettsége nem névtelen statisztikai kockázat elhárítását vagy elosztását szolgálja, hanem egyedi emberi magzat szándékos megsemmisítéséről van szó. A törvényhozó által elégségesnek tartott indokokat a terhességmegszakítás törvényi feltételül kell szabni.”²⁸ Így tehát az Országgyűlés megalkotta a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt, melyben rögzítette a várandós nőre és a magzatra kiterjedő állami védelmi kötelezettséget és a védelem eszközeit és módozatait, valamint a terhességmegszakítás feltételeit.²⁹ E törvénnyel tehát a jogalkotó kinyilvánította, hogy a magzat nem jogképes, úgy tűnik tehát, hogy jogi értelemben nem ember. A magzatra az állam életvédelmi kötelezettsége terjed ki, élethez való alanyi joggal nem rendelkezik. Elismeri a magyar jog ún. feltételes jogképességét a magzatnak, ha élveszületik, a születéstől visszafelé számított 300. naptól, vagyis a fogantatástól.³⁰

Talán meglepő lenne, ha egy ilyen sok vitát kiváltó kérdés valamiféle „megoldása” nem gerjesztene újabb vitát, nem vetne fel újabb problémát. Így is történt. E helyütt csupán említés szintjén térnek ki arra, hogy a törvény nevesíti *az állapotos nő súlyos válsághelyzetét*³¹, mely esetben a 12. hétig a terhesség megszakítható jogszerűen. Több indítvány, e rendelkezés kapcsán érkezett az Alkotmánybírósághoz. Ezen kívül a magzat jogalanyiságával összefüggő kifogások is érkeztek és volt több indítványozó, aki az egész törvényt alkotmányellenesnek tartotta. Így tehát – e törvény kapcsán – a magzati jog kérdése, pár év múltán ismét az Alkotmánybíróság asztalán hevert, a testület pedig meghozta a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatot, amely két különvéleménnyel és két párhuzamos indokolással tovább csiszolt a rendszerváltás után kialakított szabályozáson. Így tehát a magzati élet kioltható, a törvényben meghatározott feltételek mellett, ezzel bizonyos mértékben, indokolt esetben érvényre juttatva a nő önrendelkezési jogát. Értelemszerűen az indokok azok, amelyek miatt e kérdés nem jutott nyugvópontra. Az Alkotmánybíróság – nemzetközi kitekintést is téve – tételesen megvizsgálta a kérdéses rendelkezéseket, melyek elemzését, értelmezését részletesen kifejtette a határozatában. Bizonyos elemeket, jogtechnikai megoldásokat megsemmisített, másokat értelmezett és indokolt. Jelen munkának nem célja az akkori meglátások huszonöt évvel

²⁶ Alk. 56. § A Magyar Köztársaságban minden ember jogképes.

²⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

²⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

²⁹ Lásd: 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

³⁰ MÁSODIK KÖNYV AZ EMBER MINT JOGALANY, ELSŐ RÉSZ, A JOGKÉPESSÉG I. CÍM A JOGKÉPESSÉG KEZDETE ÉS MEGSZŪNÉSE, 2:1. § [A jogképesség] Ptk.2:2§.

³¹ 1992. évi LXXIX. törvény 5. § (2) bekezdés: Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.

későbbi „újraértékelése”, csupán egy általam nagyon érdekesnek és fontosnak vélt megállapításra szeretnék rávilágítani, ami véleményem szerint meglehetősen árnyalja azt a képet, amit esetleg az abortusz heves ellenzői kialakíthatnak e jogi szabályozás kapcsán.

A Magzatvédelmi törvény³² 12. § (6) bekezdésének első mondata úgy fogalmaz, hogy „[a] súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő, illetve – cselekvőképtelensége esetén – törvényes képviselője a kérelem aláírásával igazolja.” E meglepően „tág” megfogalmazás gyakorlatilag a terhességmegszakítást egyedül a nő elhatározásától teszi függővé, mely rendelkezés hiánypótló céllal került a törvénybe az egyéb, terhességmegszakítást megalapozó okok mellett, fejt ki az Alkotmánybíróság, hivatkozva az Országgyűlés 1992. december 17-i ülésnapjának jegyzőkönyvére. Nyomatékosan felhívja továbbá a figyelmet, hogy ezt az irányvonalat (mármint, a terhes nő szubjektív, felülbíráhatatlan és ellenőrizhetetlen megítélésére hivatkozás elfogadásával, a nő önrendelkezési jogának kiteljesítését) „[...] sem külföldön, sem Magyarországon nem alkotmányossági megfontolások kényszerítették ki”, hanem „[...] az abortusz korlátozására irányuló korábbi szabályok hatástalansága késztette a törvényhozót új stratégia keresésére, vagy az Alkotmánybíróságot ilyen út alkotmányosságának előzetes kimondására.” Ezzel a – csupán – formálisan megkövetelt krízishelyzettel a jogalkotó „[...] legalább elvileg kellő ellensúlyt [...]” állít a magzat „jogával” szemben.³³ Így tehát a ’90-es évek jogrendszerének alakítói majd’ egy évtized alatt kimunkálták azt a jogi konstrukciót, amely meggyőződésem szerint *csupán egy válasz* egy olyan kérdésre, ami nem lehet jó, vagy rossz. Bármilyen válasz lehet jó is és rossz is, csak azt kell eldönteni, hogy a versengő világnézeti megközelítések közül, melyikhez szeretnénk közelebb tudni magunkat. Nos, az akkori jogalkotás szereplői egy inkább liberalizálnak mondható abortuszszabályozást alakítottak ki azzal, hogy amennyiben a terhesség megszakítása nem felel meg a törvényi feltételeknek, abban az esetben viszont bűncselekményről beszélünk, melyet az akkori Btk.³⁴ a XII. Fejezetében, személy elleni bűncselekményként, azon belül pedig az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények közt, mint *magzatelhajtást* a 169. §-ban nevesítette.

Az Alaptörvény hatályba lépésével a magzat jogvédelme alkotmányos szintre emelkedett. A II. cikk úgy fogalmaz, hogy „[a]z emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”³⁵ Ebben a megfogalmazásban formálisan is elválik az „ember” és a „magzat” fogalom és a magzatra az állam életvédelmi kötelezettségét terjeszti ki, immár alkotmányos szinten deklarálva. A magzati élet védelméről szóló törvény³⁶ – kisebb-nagyobb módosításokkal bár, de – hatályban marad. Az Alaptörvény 2011-es hatálybalépését követő év nyarán az Országgyűlés új Büntető Törvénykönyvet fogadott el, mely lényegileg ugyanazzal a tartalommal, a XV. Fejezetében, az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények közt, a 163. §-ban definiálja a magzatelhajtás törvényi tényállását.³⁷ Megállapítható tehát, hogy a 2011-es alkotmányozással és az azt követő törvénykezéssel, a magzati jog kérdésében szemléletváltás nem történt.

III. Új idők, új (jogi) problémák

III.1. A testen kívül fogant embriók, avagy bioetika a laboratóriumokban

Az orvostudomány jóvoltából nem szabad megfeledkeznünk a testen kívül fogant

³² 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

³³ Lásd: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

³⁴ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

³⁵ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

³⁶ 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

³⁷ Lásd: 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

embriók által teremtett jogi helyzetről sem, mely esetén – a klasszikus abortuszvitáktól eltérően – az anya önrendelkezési joga, mint az egyik fő érv, fel sem merül. A mesterséges úton, laboratóriumi körülmények között létrehozott, úgynevezett *in vitro* embriók életjogával más jogok/érdekek kerülnek kollízióba.

Jelenleg az orvostudomány a testen kívüli megtermékenyítés, az embriókon végzett kutatás tárgykörében már messze nem az elméleti lehetőségek valószínűsítése szintjén mozog, sokkal inkább a hétköznapiak része mindaz, amit e tudományban nem jártas ember is *lombikbékiként* ismer, függetlenül attól, hogy ma már lényegesen bonyolultabb, fejlettebb, modernebb és sokkal több tudományos ismeretet magában foglaló az az orvosi tudás, mint mikor e fogalom, évtizedekkel ezelőtt bevonult a köztudatba. Nem tehetjük meg tehát, hogy az embrióról, magzatról úgy beszéljünk, mintha az csak természetes úton, a testen belül jöhetne létre.

A helyzet „kezeléséről” folytatott diskurzus során pedig, fel kell tenni a kérdést (ismételten és mindig), e helyzettel összefüggésben is, hogy „mi a jog feladata?” A jog feladata alapvetően, hogy idomulva a társadalmi valósághoz, az adott kor élethelyzeteit *rendezze, ez a kérdés azonban, amit taglalunk, örökérvényű*. Teheti ezt jól is, rosszul is, de ezt kell tennie, mert ezért hozták létre évezredekkel ezelőtt és ezért alkalmazzák a társadalmak évezredek óta. A jog *rendezi* ugyanakkor a más tudományok által kialakított élethelyzetet is úgy, hogy a társadalom túlnyomó többségének érdekét szolgálja. Tilthat is bizonyos helyzeteket, de azt nyomós érveléssel kell hogy tegye. Mindezt azért szögezem le ismét, mert fontos tudni, hogy a jog csupán eszköz, nem pedig cél. A jogásznak a kialakult helyzetre kell megoldást találnia, nem pedig neki kialakítani a helyzetet. De ma – e témától függetlenül is – van-e válasza vajon a jognak az orvostudomány által évről-évre, egyre csak megújuló helyzetekre, a XXI. század kihívásaira?

De mik is ezek a kihívások, melyek a jogrendszer válaszreakcióit igénylik? Általánosságban fogalmazva, a közösség és az egyén látszólagos érdekellentétének kibékítése oly módon, hogy az egyén lehető legnagyobb szabadsága mellett – melyek érvényre juttatják többek között a különböző bioetikai alapelveket is (ha már a XXI. század kihívásait említettem) – ne zárjanak kaput a szabad kutatás lehetősége előtt sem. A jog ne kösse gúzsba a tudományt, ugyanakkor szabad döntési, rendelkezési lehetőséget biztosítson az egyén számára arra az esetre, ha egy adott tevékenység közvetlen befolyást gyakorolna rá.³⁸ Itt is első ránézésre, a közösség és az egyén érdekellentéte viaskodik, holott valójában nincs szó erről, hisz a közösség és az egyén, feltételei egymásnak, ennél fogva érdekeik sem lehetnek kibékíthetetlenül ellentétesek.³⁹

A biológiai, egészségügyi kutatások terén elért eredmények, az azokban rejlő jövőbeni lehetőségek olyan szintre jutottak, amelyeket sem globálisan, sem az egyes államok jogrendszerének szintjén nem lehet válasz nélkül hagyni. Ez alatt a bioetikai jogi normák megfelelő kialakításának szükségességét értem, melynek jelen téma is része, és amely már korántsem mondható szűz területnek, de azért az elkezdett úton, még van mit megtenni. Itt sok szempontból erősen vitatott/vitatható etikai normákról is szó van.⁴⁰

Több nemzetközi egyezményben is vannak egészségügyi, – ha úgy tetszik – bioetikai témájú rendelkezések, azonban e téren a legjelentősebb az úgynevezett Oviedói egyezmény⁴¹,

³⁸ Kovács Gábor: Human Stem Cells. A Special Field Within the Medical Research. Doubts and Possibilities in Terms of the Hungarian Law AMEGA. Asztma és Allergia Színe Tájékoztató Magazin 13, 2007/2. szám, 32-35. o.

³⁹lexikon.katolikus.hu, egyén és közösség kapcsolata, Schütz 1993:61. – Muzslay 1993:102. <http://lexikon.katolikus.hu/E/egy%C3%A9n%20%C3%A9s%20k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g%20kapcsolata.html>

⁴⁰ Kovács Gábor: A biológia és az orvostudomány hatása a büntetőjogra. In Sulyok Gábor (szerk.): Opus magistrale. 2007, 2008, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 70. o.

⁴¹ 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt

melynek kevés ország részese ugyan, de Magyarország részese. Az egyezmény a részes felek számára kötelező erővel bír. Jelen téma szempontjából is különösen jelentős az egyezménynek az emberi lény elsőbbségét deklaráló megfogalmazása, miszerint „[a]z emberi lény érdeke és jóléte a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben mindenkor elsőbbséget élvez.”⁴² Tehát az egyén integritását, önrendelkezését semmilyen tudományos, illetve közösségi érdek nem csorbíthatja, ily módon védelmezve a minden jogok feletti emberi méltóságot. De mit értünk „egyén”, „ember”, „emberi lény” fogalmak alatt? Kiterjeszthetőek vajon e fogalmak a testen kívül fogant embrióra? Ha igen, milyen mértékben?

A klasszikus abortuszviták kapcsán kialakult *Pro Life* és *Pro Choice* irányzatok⁴³ közti választás dilemmája még reménytelenebbnek tűnik. Míg az alapjogi ütközések teremtette jogi paradoxon okán meggyőző jogelméleti érvek és ellenérvek feszülnek egymásnak, alátámasztva ezzel a választás lehetetlenségét, addig az orvostudomány, az embrió kutatás, illetve az emberi reprodukció terén olyan robbanásszerű fejlődést produkál, mellyel – finoman szólva is – meghaladja azt az élethelyzetet, melyből a szűken értelmezett abortuszvita indult. Itt már a legszűkebb értelemben sem élethez való jogot és önrendelkezési jogot teszünk mérlegre. (Persze meg kell jegyezni, hogy sosem „csak ennyiről” volt szó. Ez csupán a „vegytisztá jog”). Ma már a sokrétű – betegségek leküzdése érdekében életre hívott – orvosi, biológiai, genetikai kutatásoktól kezdve, a gyermektelen házaspárok örömeig és bánatáig mindent bele kell tenni a mérleg serpenyőjébe akkor, ha be akarjuk teljesíteni a jog feladatát, és nem csupán az elméleti vita szintjén akarunk értekezni arról, amitől a valóságban már az orvostudomány fényévekre száguld.

Nem vizsgálhatjuk e kérdést tisztán jogkérdésként sem. Az említetteken túl nem hagyható figyelmen kívül a kérdés társadalmi, kulturális, pszichés, egészségügyi, népesedési vetülete sem. Sőt, ezek elhanyagolhatatlanul fontos szempontok, a kérdés komplexitásának a teljesség igényére törekvő feltérképezése szempontjából.

Mindezek a tényezők befolyással vannak az egyén – és ez által a társadalom – embriójoghoz/magzatjoghoz való viszonyulásához és mivel a jog a társadalmat szabályozza, így a jognak is igazodni kell ehhez. A jog alakítóinak tehát érzékeltetni és tudni kell e tényezőket, e tényezők mibenlétét, mert az ő felelősségük pont az, hogy erre az elénk táruló komplex keresztmetszetre miként lehet ráilleszteni egy – ezt lekövető, hasonlóan komplex – szabályrendszert, melyben érvényre jutnak az említett társadalmi, kulturális, tudományos, stb. szempontok és az képes is mindezt együtt kezelni, szabályozni.

A jogi paradoxon már-már letisztultan megoldhatatlan jellegét zavarta meg tehát az orvostudomány, mely a testen kívüli megtermékenyítés lehetőségével e témában, részben más jogalanyokból álló, új jogviszonyt teremtett, ami egyrészt megszüntetett feloldhatatlannak látszó alapjog-ütközéseket, másrészt – épp az előbbiből következően – erős rendelkezési jogosultság megteremtésére adott lehetőséget a bizonyos helyzetben – konkrétan, a testen kívül – lévő embriók felett úgy, hogy ezzel az orvostudománynak komoly lehetősége nyílt az embrió kutatás, mesterséges megtermékenyítés terén való továbblépésre. A tudomány él is a lehetőséggel, ami nem könnyíti meg a jogászok dolgát.

Mivel Magyarországon a magzat feltételes jogképességgel bír⁴⁴, az Alaptörvény nem foglal állást a magzat jogalanyiságáról, ugyanakkor a jogalkotó alkotmányos szintre emelte a magzati élet védelmét⁴⁵, jogosan vetődik fel a kérdés, hogy miként érinti ez az *in vitro* embriók státuszát. Egyértelműen és megnyugtatóan rendezi-e a testen kívül fogant emberi élet „sorsát”

Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről

⁴² 2002. évi VI. törvény, 2. Cikk.

⁴³ Lásd: Jobbágyi Gábor: Az élet joga. Szent István Társulat, Budapest, 2004, 14-15. o.

⁴⁴ Lásd: 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

⁴⁵ Lásd: Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25., II. cikk.

a laboratóriumok útvesztőiben? E helyütt idézném Sándor Judit megállapítását, miszerint „[a]z az ország, amely támogatja a meddőség kezelésének többféle módozatát, beleértve a testen kívüli megtermékenyítést és beültetést is, nem következetes, ha már a fogantatástól kezdve alkotmányos életvédelmi kötelezettséget fogalmaz meg.”⁴⁶ Írja ezt az – akkor még nem hatályos – Alaptörvény⁴⁷ II. cikke⁴⁸ kapcsán annak fényében, hogy a hatályos egészségügyi törvény⁴⁹ IX. fejezete rendelkezik egyebek mellett az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról. Az első ránézésre szembeötlő ellentmondás nem feloldhatatlan, de mindenesetre átgondolást igényel.

III.2. Jogvédelem a születés előtt

Nem vitás, hogy e téma vizsgálata több nézőpontból lehetséges, mióta csak magzatról folytatott vita létezik a világon. Lenkovics Barnabás megfogalmazásában, „[a] szűken értelmezett abortuszvita lényege az, hogy rendelkezhet-e a terhes nő magzatának élete felett. A válasz az individuális szabadság, a nő egyéni önrendelkezési joga szempontjából igen, az élet tiszteletének és védelmének eszményi parancsa, valamint a népesedéspolitikai (társadalmi) érdek szemszögéből nézve viszont nem.”⁵⁰ E vita tulajdonképp az emberi jogi (alapjogi, alkotmányjogi) és a büntetőjogi határmezsgyéék – részben morális, etikai alapú – hollétéről folyik, hisz e kérdés polgári jogi vetülete megoldottnak látszott, a római jogban kialakított függő jogi helyzet, modern jogban való továbbélésével. Viszont „[a]z elméleti vita ma már a jogtudományi absztrakció olyan magas fokán zajlik, ahol a két érvrendszer egymástól függetlenül, párhuzamosan kifejthető és megvédhető, ezáltal a vita a jog síkján és fogalomrendszere alapján eldönthetetlen. Csak ha az egyéni szabadságjogok és a morális értelemben vett szabadosság, valamint általában az emberi szabadság és a közösséggel (társadalommal, emberiséggel) szembeni morális és jogi kötelezettségek határvonalát sikerül megvonni, akkor remélhető komoly előrelépés az abortuszdilemma megoldása terén is. Ez pedig összefügg az egyetemes emberi értékrend átalakulásával, fejlődésével [...]”⁵¹

A *testen kívüli megtermékenyítés* lehetősége azonban, más jogviszonyokat teremtett, részben más jogalanyokkal, ami tehát új, megoldásra váró élethelyzetet produkált a jogtudomány számára.

A fentebb vázolt viszonyok közt, a kérdés tehát az, hogy a női és férfi ivarsejt egyesüléséből létrejött embrió – legyen az testen belül, vagy kívül – alapjogi védelme Magyarországon megfelelően biztosított-e, illetve jelenlegi tudásunk birtokában egyáltalán meghatározható-e a megfelelőség standardja? A jog, idomulva a társadalmi, tudományos valósághoz, a jelenkor élethelyzetét megfelelően rendez-e?

Míg az Alkotmány⁵² nem, addig az Alaptörvény⁵³ már tartalmaz bioetikai tárgyú rendelkezéseket is, így a nemzeti szintű jogalkotás – a korábbiakkal ellentétben – olyan területen emelt alkotmányos szintre bizonyos rendelkezéseket, mely területen korábban

⁴⁶ Sándor Judit: Bioetika az alaptörvényben. 2011. április 14. <https://szuveren.hu/vendeglap/sandor-judit/bioetika-az-alaptorvenyben>

⁴⁷ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

⁴⁸ II. cikk Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.

⁴⁹ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.

⁵⁰ Lenkovics Barnabás: A jog (de)moralizálása (Gondolatok a magzati élet védelméről). In uó: Ember és jog, Válogatott gondolatok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 88. o.

⁵¹ Lenkovics: i.m. 88-89. o.

⁵² 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

⁵³ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

kizárólag alacsonyabb szintű szabályozás létezett. Ez mindenképp előrelépés a legkorszerűbb tudományos eljárások jogi szabályozása terén.

Az alkotmányos szintre emelt magzatvédelemről – mely az élethez való joggal és az emberi méltósággal, mint különös személyiségi jogokkal, melyek az általános személyiségi jogok megnyilvánulásai (tehát, nem új alapjogok)⁵⁴ – szóló – fentebb már idézett – rendelkezést az alkotmányozó, az Alaptörvény⁵⁵ II. cikkében⁵⁶ helyezte el, az élethez és az emberi méltósághoz való joggal egy mondatban, hisz az, azzal szoros összefüggésben álló különös esetek körébe tartozik.⁵⁷

Az Alaptörvény kommentárja úgy fogalmaz, hogy „[l]ényeges eltérés van a korábbi Alkotmány⁵⁸ és a hatályos Alaptörvény szövegezése között. A korábbi Alkotmány az emberi élethez való jogot említette elsőként, amelyet az ember veleszületett jogaként határozott meg.⁵⁹ Ez azt jelentette, hogy az élethez való jog feltétele, mint ahogyan a jogképessége is, hogy az élveszületéstől kezdődik. Az Alaptörvény szerint ezzel szemben a magzat esetében az élethez való jog a fogantatástól kezdődik, és az Alaptörvény által elsőként kiemelt jog az emberi méltóság, amelyet sérthetetlenként nevez meg.”⁶⁰ A kommentár e magyarázata igazolni látszik Sándor Judit aggodalmait, aki szerint a II. cikk megfogalmazása „[...] a bírói értelmezésben a terhességmegszakítás tiltásának komoly alapjává válhat.”⁶¹ Én azonban úgy vélem, hogy a normaszövegben világosan szétválik az „ember” és a „magzat” fogalma. A jogalkotó, a két fogalomhoz egyértelműen más jogosultságot köt. Ha nem így volna, elegendő volna csupán az *ember* alanyi jogát deklarálni a fogantatástól kezdve, amivel kiterjesztené az ember-fogalmat a születés előtti életre. E nyelvtani értelmezést támasztja alá a jelenleg hatályos jogszabályi környezet is, melynek rendszerváltás utáni kialakítását fentebb már ismertettem.

Fontos megemlíteni, hogy az is egy lehetőség volna, hogy önálló „alapjogi megfogalmazást” kapjon a magzat méltósága, életjoga, mint ahogy azt például a német Szövetségi Alkotmánybíróság is tette (BVerfGE 88, 203). Azonban ez is csupán úgynevezett „viszonylagos védelmet” nyújtana a magzati életnek, abban az esetben, ha a magzat jogi értelemben nem ember.⁶²

„A magzat élete tehát *csupán az állami objektív életvédelem kötelezettsége keretében kap védelmet*, amely elsősorban a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (a továbbiakban Mvtv.) rendelkezéseinek jellegéből tűnik ki.”⁶³ „A magzatra vonatkozó életvédelmi kötelezettség tartalmilag nem számít újdonságnak a magyar alkotmányjogban, ugyanis az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozattól kezdődően alkotmányos köteletségnek tekintette a magzatra vonatkozó ún. objektív életvédelmi állami kötelezettséget”⁶⁴. Ez az objektív életvédelem nem egyszerűen állami passzivitást igényel. „Ez a köteletség nem merül ki az egyes emberek egyedi életvédelmében, hanem általában az emberi életet és létfeltételeit is védi. Ez utóbbi feladat minőségileg más, mint az élethez való egyéni alanyi jogok védelmének összeadása; »az emberi élet« általában – következésképp az emberi

⁵⁴ Lásd: Kiss Barnabás: Útmutató az Alaptörvényhez. ORAC Kiadó Kft, Budapest, 2023, 282-283. o.

⁵⁵ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

⁵⁶ II. cikk: Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.

⁵⁷ Lásd: Kiss: i.m. 283. o.

⁵⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

⁵⁹ Alk. 54. § (1) A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.

⁶⁰ Árva Zsuzsanna: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez. Budapest, 2013, Wolters Kluwer Kft, 98. o.

⁶¹ Sándor Judit: Bioetika az alaptörvényben. 2011. április 14. <https://szuveren.hu/vendeglap/sandor-judit/bioetika-az-alaptorvenyben>

⁶² Lásd: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

⁶³ Zeller Judit: A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében. PhD értekezés, Pécs, 2009. 53. o.

⁶⁴ Kiss: i.m. 279. o.

élet, mint érték – a védelem tárgya. Ezért az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelessége kiterjed a keletkezőben lévő emberi életre is, csakúgy, mint a jövő generációk életfeltételeinek biztosítására. Ez a kötelezettség – ellentétben az élethez való alanyi joggal – nem abszolút. Ezért lehetséges, hogy vele szemben más jogokat mérlegeljünk. A magzati élet védelmére irányuló állami kötelezettséget így korlátozhatja például az anya egészséghez való joga, vagy önrendelkezési joga.”⁶⁵ A szélsőséges jogi konstrukciók ezért lennének alkotmányellenesek. Balogh Zsolt következtetése szerint „[a]»köztes tartományban« az a kérdés, hogy a törvényhozó megteremtette-e a szembenálló jogok és az állami kötelezettségek (életvédelmi kötelezettség) összhangját.”⁶⁶ Tehát, megtalálta-e a megfelelő „határmezsgyét” a különböző jogok találkozása közt. Azonban, hogy ez a „határmezsgye” nyomvonal bizonytalan, azt az Alkotmánybíróság ugyanezen határozata következő bekezdésében meg is erősíti azzal, hogy „[...] nem lehet elvileg is indokolt választ adni arra, hogy miért nem egyenlően véd a törvény minden magzatot, hogy a magzat védelme és az ellene ható jogok közötti határ miért éppen ott húzódik, ahol a törvényhozó meghúzta. Miért érdekelt például »erősebben« az állam az érettebb magzat megmaradásában, mint a három hónapnál fiatalabbban, holott – ha megvédi – az is megérett volna. Mivel a magzat egész magzati léte során ugyanúgy potenciális emberi élet, milyen alapon lehet védelme intenzitását szakaszokra bontani; ha egyrészt kijelentik, hogy az élethez való jog a nasciturust is megilleti, milyen elvi indokkal tesznek másrészt mégis különbséget a megszületettek és a még meg nem születettek életének védelme között? Más országok alkotmánybírósági ítéleteiben szokásosak a fent megkérdőjelezett indokolások; ezek mindig gyakorlati kompromisszumokat támasztanak alá, elvileg mindig vitathatóan.”⁶⁷ A vitatható állásfoglalás pedig magában hordozza annak lehetőségét, hogy a magzat élethez való joga az idők során újra és újra jogviták forrása legyen.

A testen kívül létrejött embriók jogvédelme esetén viszont, az anya önrendelkezési jogával való kollízió értelemszerűen nem jön számításba. Tehát a klasszikus abortuszvitákban felmerült egyik mellőzhetetlen konkurens jog, mint tényező kiesik, vagy legalábbis módosult formában, a szülők, vagy harmadik személyek rendelkezési jogaként jelenik meg. Ettől függetlenül, vagy épp ezért azonban a kérdés még nem egyszerűsödik le, részben jogon túli okok miatt. A klasszikus abortuszviták esetén felmerült etikai, vallási, kulturális dilemmák itt is számba jönnek, szerte a világon. Így aztán „[...] nemzetközi *konszenzus hiányában relative kevés és tartalmában is szűk körű nemzetközi standard* vonatkozik e kérdéskörre. Az ENSZ, illetve az Európa Tanács chartái egyfelől nem biztosítanak teljes értékű emberi jogi védelmet az embriók számára, mivel ehhez el kellene ismerniük annak jogalanyiságát, vagyis emberi státusát. Másfelől – főként a tudományos kutatás lehetőségének korlátozásával – azonban igyekeznek mégis kifejezésre juttatni *egyfajta különleges jogállást*, amely az embriót kiemeli a puszta dologként vagy testrészként való kezelés köréből.

A különféle egyezményekben eleve tisztázatlan az »emberi lény« fogalmának értelmezése, amelyet a nemzetközi fórumok a nemzetállami jogalkotásra bíznak. Ennek megfelelően az embrióvédelem terjedelme és tartalma is bizonytalan.”⁶⁸

Gyöngyösi Zoltán ezzel kapcsolatban, elméletileg elképzelhetően négy jogállást említ: az *ember*, a *méhmagzat* jogállása, a *dologgá minősítés és a sui generis* státuszt.⁶⁹ Zeller Judit szerint viszont két ellentétes érvelés képzelhető el e téren. Az egyik az, hogy az in vitro embriók még az állam intézményvédelmét sem élvezik, ugyanis beültetés nélkül, a kifejlődésük

⁶⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

⁶⁶ Balogh Zsolt: Az Alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. In Fundamentum, 1999, 3. évf., 2. szám, 34. o.

⁶⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

⁶⁸ AJB-4874/2016. számú ügy.

⁶⁹ Lásd: Gyöngyösi Zoltán: Az élet és test feletti rendelkezések joga. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2002, 290. o.

lehetősége sincs meg, a másik pedig – ennek szöges ellentétéként – egy méhmagzathoz képest sokkal nagyobb védelem biztosításának lehetősége, ugyanis ezen embriók életjoga, az anya testétől független létük okán *nem verseng a nő önrendelkezési jogával*. Fontosnak tartja megjegyezni azonban, hogy ez utóbbi nincs jelen az alkotmányjogi, jogtudományi érvelési rendszerben, vélhetően erkölcsi, filozófiai, társadalmi-közgondolkodási megfontolások okán. Álláspontja szerint az in vitro létrejött embriókra is ki kell terjednie az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségének, azonban a jogalkotónak két okból is alaposan szem előtt kell tartani az embrió életével versengő más alapjogokat. Egyrészt, az embriókutatás, illetve annak eredményei nyomán létrejövő új egészségügyi lehetőségek, pozitív hatással lennének az egészségügyi ellátás minőségére. Másrészt pedig megfontolandó, hogy a létrehozott, ám be nem ültetett embriók – sok esetben, bizonyos feltételek fennállása esetén történő – megsemmisítése mennyiben egyeztethető össze az objektív életvédelemmel.⁷⁰

Az objektív életvédelem kapcsán pedig összevetve a magzat alkotmányosan deklarált, fogantatástól fennálló jogvédelmét a magzatvédelmi törvénnyel⁷¹ és a testen kívüli embriókról rendelkező egészségügyi törvény⁷² rendelkezéseivel (melyek szintén fogamzás útján jöttek létre), felmerül a kérdés, hogy a jog ezen területének szabályai harmonizálnak-e a fogamzástól fennálló alkotmányos védelem eszméjével.

Az Oviedói egyezmény⁷³ például, az emberi lény elsőbbségéről rendelkezik. A jelenlegi orvos-biológiai tudás birtokában nem lenne-e célszerű – az orvostudomány robbanásszerű fejlődése okán – értelmezni, újraértelmezni az emberi lény fogalmát, definiálni az emberré válás stádiumait. Okkal feltételezhető ugyanis, hogy a jogtudomány nem csak a szabályaival, hanem a fogalomkészletével sem tartotta a lépést az orvostudomány által megtett úton. *Az embrionális lét kezdetének pontos meghatározása, továbbá a legmodernebb reprodukciós eljárások, illetve a reprodukciót segítő, és biológiailag már lehetséges megoldások által teremtett új jogviszonyok kidolgozása a jogtudomány művelőinek fontos feladata a közeljövőben.*

A magyar jogalkotás megtette az első lépést azzal, hogy az alkotmányozás során bioetikai tárgyú rendelkezéseket emelt az Alaptörvénybe⁷⁴. Ezt azonban további lépéseknek kell követni, vagyis az alacsonyabb szintű jogszabályi rendelkezéseknek is idomulniuk kell a XXI. századi elvárásokhoz, azaz harmonizálni kell e területet kutató más tudományok eredményeivel. A tudomány eredményeinek jóvoltából létrejött új jogviszonyokat a jogtudománynak értelmeznie kell tudni. „Kezeleni” kell tudnia olyan helyzeteket, melyek néhány évtizeddel ezelőtt még elképzelhetetlenek lettek volna, ugyanakkor a szabályok kialakításakor – lehetőség szerint – szem előtt kell tartani olyan élethelyzeteket is, melyek a – ma már előrehaladott stádiumban lévő – tudományos kutatások sikerével válnak/válhatnak majd valós jogviszonyokká. Gondolok itt például a művi úton, tehát nem az anyatestben kifejlődő, vagy éppenséggel a szintetikus embriók megjelenésére.

A jogtudomány „lemaradása” – jellegénél, szerepénél fogva – értelemszerű, azonban a *mértéke* ma már jelentősebb annál, mint ami jellegével, szerepével magyarázható.

IV. Összegző gondolatok

A bevezető részben ismertetett jogi problémából világosan látható tehát e speciális élethelyzet komplexitása, mely az emberiség történelmének viharos évszázadai alatt sem

⁷⁰ Zeller: i.m. 55-56. o.

⁷¹ 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

⁷² 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.

⁷³ 2002. évi VI. törvény.

⁷⁴ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

vesztett jelentőségéből. Nem meglepő ez, hisz a fajfenntartás ösztöne révén az emberi reprodukció fontossága, az utódokról, vagy csupán a potenciális utódokról való gondoskodás igénye, adott esetben – szabályok útján – a róluk, vagy értük való rendelkezés igénye, a társadalomba szerveződött – ezáltal már a szabályok irányította keretek között élő – emberben alapvető elvárásként jelent meg. Szabályozta is az ember mindenkor e kérdést, mely klasszikusan az abortusz kérdésköre volt.

Nincs az a kor, nincs az a világnézet, vagy ország, vagy akár csak egy maroknyi bennszülött törzs a Földön, amelynek bármikor is ne lett volna, vagy ma ne lenne szabálya, szokása, vagy akár csak meggyőződése, hite – a jelenkor szóhasználatával élve – *a magzat (vagy potenciális ember) jogállására*. Azt láthatjuk, hogy bárhol, bármely korban vizsgálódunk is, térbeli és időbeli határokat átlépve, mindenki, mindenkor, valahogy gondolkodott erről, rendelkezett, parancsolt, és/vagy ítélkezett e témában.

Nincs ez másként ma sem. A rendszerváltást követően a jogrendszer alakítói, a kor döntéshozói, jogászai, alkotmánybírái kimunkálták a magzati joggal összefüggő szabályrendszert, mely sok vitában született ugyan, de az akkori társadalmi, kulturális, tudományos környezetben egy elfogadott (elfogadható), liberális, ha úgy tetszik kompromisszumos rendszert alkotott. *A születés előtti emberi élet alapjogi védelmének* teljes spektrumát szemlélve azonban, ma már azt lehet mondani, hogy bizonyos területein túlhaladott a kor, a tudomány. A XX-XXI. században, az ismeretek robbanásszerű bővülése következtében a jog szabályrendszerének textusán repedések, hézagok keletkeztek, melyek néhol „varrást” igényelnek, más helyütt azonban, csak egy „új szöveggel” lehetne a megváltozott testet a mai kor elvárásai szerint ismét felöltöztetni.

E jelentős, de ugyanakkor szép feladat, több tudományterület szakembereinek a jogalkotás számára végzett együttműködésével képzelhető csak el, mellyel összefüggésben kívánatos, hogy munkájuk végeredményében egy harmonikus egyensúly tükröződjön a kor tudományos elvárásai és a valós társadalmi igények között.

Felhasznált irodalom

Alapvető Jogok Biztosának Hivatala internetes portál: <https://www.ajbh.hu/>

Ács Gábor: USA: nők milliói veszítik el az abortuszhoz való jogot, <https://hu.euronews.com/internetes-portál>, 2022.

Árva Zsuzsanna: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2013.

Balogh-Békesi Nóra – Balogh Zsolt: Az élethez való jog. In Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme. Ludovika Kiadó, Budapest, 2021.

Balogh Zsolt: Az Alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. In *Fundamentum*, 1999, 3. évf., 2. szám, 28-38. o.

Erdő Péter: Egyházjog. 3. átdolgozott kiadás elektronikus változata. 2003. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.ppek.hu/k475.htm>

Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélekezésről. 2. átdolgozott, bővített kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000.

Gyöngyösi Zoltán: Az élet és test feletti rendelkezések joga. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002.

Halász Iván: Az emberi jogok civilizációs meghatározottsága. In Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme. Ludovika Kiadó, Budapest, 2021.

Jobbágyi Gábor: Az élet joga. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2004.

Kiss Barnabás: Útmutató az Alaptörvényhez. ORAC Kiadó Kft. Budapest, 2023.

Kovács Gábor: A biológia és az orvostudomány hatása a büntetőjogra. In Sulyok Gábor (szerk.): Opus magistrale. 2007, 2008, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr

Kovács Gábor: Human Stem Cells. A Special Field Within the Medical Research. Doubts and Possibilities in Terms of the Hungarian Law AMEGA. In Asztma és Allergia Színe Tájékoztató Magazin 13, 2007/2. szám.

Lenkovics Barnabás: A jog (de)moralizálása (Gondolatok a magzati élet védelméről). In uó: Ember és jog. Válogatott gondolatok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018.

Magyar Katolikus Lexikon, internetes adatbázis, egyén és közösség kapcsolata. Schütz, Christian: Praktisches Lexikon der Spiritualität. Freiburg, 1988. – Magyarul: A keresztény szellemiség lexikona, (ford.) Búzás József. Budapest, 1993. és Muzslay István: Gazdaság és erkölcs. Budapest, 1993. (Studia Theologica Budapestinensia 7.), <http://lexikon.katolikus.hu>

Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkársága internetes portál, <https://katolikus.hu/>

Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Copyright Diligens Bt. Szeged, 2001.

Nagy Károly: Nemzetközi jog. Püski Kiadó Kft. Budapest, 1999.

Sándor Judit: Bioetika az alaptörvényben. <https://szuveren.hu/> internetes portál, 2011.

Zeller Judit: A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében. PhD értekezés, Pécs, 2009.

Jogforrások

Magyarország Alaptörvénye, (2011. április 25.)

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről

1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról

Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances, Vilnius, 3. V. 2002

1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet a közúti közlekedés szabályairól

48/1998. (XI. 23.) AB határozat

64/1991. (XII. 17.) AB határozat